

A fordítás nehézségei (Ottlik Géza Iskola a határon fordítása közben)

[2014. január]

Ottlik Géza Iskola a határon című regénye egyike azon kevés regényeknek, amelyeket nem emlékszem, mikor olvastam először, mert miután elolvastam, olybá tűnt, mintha mindig is velem lett volna a könyv. Az első olvasás után hamarosan következett a második és a harmadik, ezután gondoltam egyet, és lefordítottam, hogy megosszam az élményt honfitársaimmal is. Aztán szerencsére találtam egy kiadót, aki érdemesnek találta a könyv kiadását. Így jelent meg a magyar irodalom egyik főműve észtül 2012 őszén.

A regény fordítása jó falatnak bizonyult, voltak benne szókincretegek, amelyek alapos kutatómunkát igényeltek. Ez az utánajárás egyike azon dolgoknak, amelyek izgalmassá teszik a fordító munkáját, lehetőséget adnak felállni a számítógép mellől, és szótárakat, lexikonokat, kézikönyveket forgatni. Persze, a kutatómunka nagy része elvégezhető az interneten, de igazán nagy örömet inkább azok a szavak, fogalmak tudnak okozni, amelyekért el kell menni a szomszédba. Egy másik fordításnál, Spiró György Fogság című regényénél pl. a mappa szó volt az, amelynek megfelelő jelentését nem lehetett egykönnyen megtalálni. A vonatkozó szövegrész a következő volt:

„Kezüket az asztalkendőkbe törülték. Nagyon finom, fehér mappák voltak ezek, a saját anyagukból kacskaringós mintákat hímeztek beléjük. A magáét Uri alaposan megszemlélte, alakok nem voltak rajta, csak magukba gombolyodó vonalak, nehogy ábrázolásnak lássanak. Zsidó mappákat használ Pilátus.” (200. o.)

Miután sok szótárt végignézttem, és egyik sem adott választ, végre egy lexikonban találtam rá. Számomra új volt az információ, hogy a mappa szó egy darab szövet ókori neve, különösen vászon különféle használatra (oltárterítők a katolikus egyházban, asztalkendő, asztalterítő, függöny). Később pedig a térkép elnevezése lett, melyet vászonra festettek vagy ragasztottak. Az ilyen felfedezések mérhetetlen örömet tudnak szerezni.

Az Iskolánál talán annyira nehezen megfejthető feladat nem is volt, de bőven adódott alkalom szakirodalom böngészésére, hogy megtaláljam a megfelelő kifejezéseket:

a katonai rangjelzésekre (szakaszvezető, őrmester, főhadnagy, százados, őrnagy, alezredes, ezredes, tábornagy); alakulatokra (tagpár, raj, szakasz, század, zászlóalj), parancsszavakra (sorakozó!, jobbra át!, visszakozz!, oszloj!, lelépni!); tárgyakra (tanszerláda, hiányjegyzék, kapca, nyakszegély, zsávolyruha, kimenőköpeny); cselekvésekre (csuklógyakorlat, nagygyakorlat, menetel, vonul, jelent, kihallgatásra rendel); funkciókra, szerepekre, státusokra (napos, rangidős, altiszt, rajparancsnok, növendék, újonc, évfolyamelső, szolgálatvezető, kürtös); alakzatokra (szárny, arcvonal, menetoszlop, zárt rend, fejlődött vonal, gyalogél); napirendi pontokra (ébresztő, takarodó, tízórai, uzsonna, kézmosás, ismétlés, napiparancs); szlengre (kupleráj, kuplerájoz, meszel); rádiós alkatrészekre, szakszavakra: detektoros rádió, adó, vevő, soklámpás, kristálydetektor, banánhüvely, ebonit lemez, dugó,

lakkszigetelésű rézdrót, blokk-kondenzátor, forgókondenzátor;

kártyás szókincre: káró, pikk, kőr, belicitál vki ellen, kihív egy kártyát, az asztalon van vki, impasszol, átüt.

Káromkodásokból is többfajta található a könyvben, vannak rövidített káromkodások, mint a nyasgem és az elefes. Vannak rendes káromkodások, pl. sárgalábú istenit az anyjának, a kurva istenit az anyjának. És vannak enyhített káromkodások, mint lópikula, ló, marha. A káromkodások fordításánál általában a funkciót kell megnézni, és a helyzethez leginkább illő célnyelvű megfelelőjét alkalmazni, lehetőleg színességében és durvaságában egyenlőt a forrásnyelvével. Az Iskolában leginkább a rövidített trágárságok esetében merülhet fel a kérdés, hogy érthető-e, ha ugyanezt csinálom az észt nyelvben. A nyasgemmel annyiban segít a szerző, hogy egy helyütt elmagyarázza, mit is akar ez jelenteni, és ilyen módon a fordítás olvasója is megkapja a magyarázatot. Ugyanaz nem érvényes az elefesre – aki tudja, az tudja, és így lett ez az észt Iskolában is. Nem biztos, hogy a stílusban hasonló hárombetűs trágárság kezdőbetűit olvasva rájön mindenki, milyen kívánság áll mögötte. Ugyanakkor meg nem lenne jó megoldás egy egyértelmű szókimondó kifejezéssel élni, mert elveszne a katonaiskolai nyelvezet egy rétege, amit Bébé is tematizál, és nem ért teljesen az elején.

Az ételek fordítása is hasonló kérdéseket vet fel, amelyekre nincsenek kész válaszok. Az ételek részét képezik a forráskultúrának, és könnyen előfordulhat, hogy ez eltér a célkultúra konyhájától, ugyanakkor fontos megőrizni a hiteles képet, és nem szerencsés helyettesíteni valami mással, ami ismert az adott kulturális közegben. Az észtek számára ilyen idegen ételnek számít pl. a császármorzsa, a tarhonya, a mákos metélt, a grízes metélt és a zsiros kenyér, amiről később több szó esik. Ahol a szöveg megengedi, ott röviden, egy-egy félmondat betoldásával meg lehet magyarázni az étel jellegét, pl. hogy kiderüljön a tarhonyánál, hogy az egyfajta tészta.

Alcímek

A regény főszövege három részre tagolódik, és a Pál apostol Római leveléből egy Kőszegi házra, a Sgraffitós-ház homlokzatáról meg a könyvbe került mondat latinul és magyarul is három részből áll: Non est volentis, / neque currentis, / sed miserentis Dei. Nem azé, aki akarja, / sem azé, aki fut, / hanem a könyörülő Istené.

A latin mondat kezdete a szöveg első részének, a magyar mondat középső része a harmadik részének a címe: Non est volentis, Sem azé, aki fut.

Bibliafordítás észtül is több létezik. A legújabb, amit használtam a fordításnál, 1997-ben jelent meg először az Észt Bibliatársaság gondozásában. Pál apostol rómaiakhoz írt levelében az észt mondat nem három részre tagolódik, hanem kettőre, össze van vonva a két első elem: Nõnda siis ei sõltu see inimese tahtest ega pingutusest, / vaid Jumalast, kes halastab. Magyarra visszafordítva kb. „Így ez nem az ember akaratától és nem az erőfeszítésétől függ, / hanem az Istentől, aki kegyelmez.” Az észt fordítás szépen, világosan adja át a jelentést, de ilyenformán nem lehetett alkalmazni az Iskola harmadik fejezetének alcímeként (Sem azé, aki fut). Ám ezt a nehézséget is megoldja a szerző, mert az első fejezet (Non est volentis) az idézettel indul, megadja az egész mondatot, és így kézenfekvő megoldásnak kínálkozik, hogy a harmadik fejezet címe is latinul lesz, ugyanis az olvasó már találkozott a mondattal (és a hozzáfűzött lábjegyzettel, ahol elolvashatja az idézetet észtül és az utalást Pál apostol levelére).

A kenyér

A könyv utolsó fejezetében kiemelkedő fontosságú a kenyér. Ugyan az előző fejezetekben is szó esik a zsíros kenyérről, amit tízóráira kaptak. Látszólag nincs ezzel semmi gond. Csakhogy az észtl nyelvben két szó van a kenyérről. A leib, amely ősgermán töre vezethető vissza, tipikusan rozslisztból készül, és a sai, amelyet később belső keletkezésűnek vélnek, és a régi lakodalom szóval kapcsolatos. Ugyanis a sai búzalisztból készült kenyert jelent, amely régebben ritkaságnak számított a szegény paraszti társadalomban. Később persze eltűnt a ritkaságjellege, csak éppen más-más kép jelenik meg az olvasó előtt, amikor ezeket a szavakat olvassa. A leib szó olvastán tömörebb sötétbarna vagy fekete kenyert képzelünk el, a sai pedig puha fehér kenyert jelenít meg a képzeletünkben. A fordítással kapcsolatban pedig döntenünk kell, milyen funkcióban áll ott a szó. Ha valaki keresi a kenyerét, vagy valamilyen más szófordulatban használják a szót, akkor az tipikusan leib lesz az észtlben. Ha pedig fontosnak tartom a képet, ami megjelenik az észtl olvasó előtt, amikor elképzeli a katonaiskola tízórait, akkor inkább a sai szót kéne használnom, mert nem valószínű, hogy fekete kenyert ettek volna, ráadásul zsírral, ami szintén idegen az észtl kultúra számára. A idegen kulturális elemek megőrzése egyfajta tudástárként is szolgál az olvasó számára. Megtudja például, milyen egy tipikus tízórai. Ezért a megfelelő szöveghelyeken rasvasai vagy sai lesz a fordítás (zsíros kenyér, kenyér).

De a kenyér megjelenik bibliai értelemben is, a miatyánkban, amelyet Medve egy helyütt nem tud rendesen, és átfogalmaz a végén. Itt értelemszerűen az észtl imaszöveghez kell nyúlni, és ezeken a helyeken leib lesz a megfelelője. Az utolsó fejezetben viszont összeköti a szerző a két jelentést:

„Uramisten, gondolta Medve, hogy megszoktam őket. Mint a patyolat, gondolta nagyjából. Memphis, Nílus, Tutankhamen. Keresztretjévények, kórház. Uramisten, gondolta, tulajdonképpen micsoda lappangó, rejtett, megbízható boldogság ez, velük lenni. Igazán kinyalhatják a fenekemet, de ha ez a vén marha most beleesne a korlátból a vízbe, utánaugranék, mint a mindennapi kenyermért. Nem is a szép szeméért. De hát össze vagyunk kötözve, s még csak nem is úgy, mint a hegymászók vagy a szeretők, nem azzal a részünkkel, amelyiknek neve, honossága, lakcíme van, s tesz-vesz, szerepel, ugrál a világban, hanem igazában a nagyobbik részünkkel vagyunk összekötözve, amelyik nézi mindezt. Tejsav vagy gyanta, valami kitermelődött izomlázból, sebekből, sárból, hóból, életünk gyalázatából és csodáiból; valami kenyérszerű, ami nélkül most már nehéz volna meglenni. Pedig nem erről volt szó eredetileg. Nemcsak kenyérről.

(...) A kenyér nem elég. (...)

De a kenyér mindig nagyon szerette. Egész életében mindent, nemcsak a húst, hanem a levest is, túrócsuszát, csokoládét, szilvát, mindent kenyérral evett. Más különben nem érzi igazán az ízüket, magyarázta egyszer.”

Itt keveredik a két jelentés, de mivel nagyon hangsúlyos a bibliai áthallás, ezért a fordításban a leib szó szerepel, mint a Szentírásban. Ráadásul nemcsak a Miatyánkra történik itt utalás, hanem az 5Móz 8-ra is: „Sanyargattam és éheztettem, de azután mannával tápláltam, amelyet nem ismertél, és atyáid sem ismertek. Így adta tudtadra, hogy nemcsak kenyérral él az ember, hanem mindazzal él az ember, ami az ÚR szájából származik.”

Bibliai utalás más is található a könyvben, és a Pál apostol leveléből származó idézet, mely kegyelemről szól, bizonyos kulcsot ad a mű értelmezéséhez, és az ilyenfajta sugallatokat a fordításnál figyelembe kell venni, és a lehető legjobban kell átadni a célnyelvben.

Hiányjegyzék

Még egy ilyen szó, amely érdekes kutatással gazdagított, a hiányjegyzék volt. A könyvben pontos magyarázata nem található. A leginkább részletező szöveghely sem ad elegendő támpontot:

„A könyvek java része viharvert volt, nemcsak számarfüles, hanem tépett, avas, telefirkált. A térképatlaszom, amit kaptam, több emberöltőt végigszolgálhatott: Bécsben nyomtatták, 1881-ben, s a fedőtáblája belsejére ragasztott, még kitöltetlen »Hiányjegyzék« alatt, ami minden könyvünkben benne volt, vastagon rétegeződtek az elmúlt évtizedek rosszul levakart vagy benne hagyott »hiányjegyzékei« és »Mangelzettel«-jei. Más-más tintával más-más nevek voltak beírva az előzéklapokra, a margókra, a képek alá. A sokféle kiadású könyv között volt néhány új is. Vadonatúj volt például a szomszédom természetrajzkönyve, melynek mindjárt az elején egy körte keresztmetszete volt látható.”

Megtudjuk, hogy minden évben beleragasztanak a könyvbe újabb papírt, amit aztán kitöltenek a szükséges adatokkal. Az észtl iskolákban általában az a szokás (volt), hogy a tanulók nem veszik meg a könyveket, hanem kölcsönzik az iskolai könyvtárból a tanév elején, beírják az adatokat, majd a tanév végén visszaadják. A különbség a regényben szereplő Mangelzettelhez képest az, hogy eleve oda van nyomtatva a tankönyv végére. Az adatok viszont megegyeznek: iskola, tanév, a tankönyv használója, alatta pedig összeírják a megsérült vagy összefirkált oldalakat, sőt, jegyet is kapnak a használók. Úgyhogy összességében a jelenség nem volt idegen, csak az elnevezésben nem voltam biztos, mert valahogy sosem kellett megnevezni. Ám amikor a lényeg érthető, akkor a megnevezés is kézenfekvő – a fordításnál első a megértés.

Az olvasásnál idővel jön a megértés. Az Iskolát pedig időről időre újra kell olvasni, ahogy más jó műveket is. Ottlik is mondja, hogy ilyenkor lehull a cselekmény, és maga a mű érvényesül (Próza, 277. o.). Miután ötször olvastam az Iskolát magyarul és háromszor észtl, csak megerősíteni tudom.

Kategória: Látószög

Denúre autor: Reet Klettenberg

Látó Szépirodalmi Folyóirat